

КНИГА И ЕЗИК В ЕДИН ПРЕДАПОКАЛИПТИЧЕН СВЯТ. ДРАМАТА НА СЛОВOTO И ПАМЕТТА В ПРОЗАТА НА УНГАРСКИЯ ПИСАТЕЛ АДАМ БОДОР

Моника Гълъбова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме: В настоящия доклад е разгледан образът на книгата в романа „Птиците на Верховина“ на унгарския прозаик Адам Бодор. Преднамереното унищожаване на унгарските книги в произведението му е процес, който съпровожда изличаването на конкретна езиково-културна общност, респективно спомага за заличаването на паметта и утвърждава тенденцията на повсеместна забрава сред протагонистите му.

Ключови думи: книга, език, памет, власт, пространство.

Въведение

Творчеството на унгарския автор Адам Бодор се е превърнало в средоточие на редица литературнокритически статии и есета, като обемът на изписаните за произведенията му страници надвишава в пъти техния обем. Три от книгите, част от творческата му библиография, макар и в контекста на остра полемика относно жанровата им ситуираност, са определяни като романи („Районът Синистра“, „Посещението на архиепископа“, „Птиците на Верховина“), а сходствата между тях – повтораемост на мотивите, избор на идентично фикционално пространство, прилики между протагонистите и тяхната поведенческа и езикова детерминираност, следствие от властовите регулации или от разгръщащата се в периферната им зона на пребиваване маргинализация – повлияват и за условното им каталогизиране като трилогия.

В настоящия доклад ще бъде разгледана една конкретна постановка в последния от гореспомнатите романи, а именно отношението към книгите и статуса им в един предапокалиптичен свят. Целта е въз основа на проведения задълбочен анализ да се открият основни акценти, засягащи темата за езика, паметта и забравата в прозата на Бодор, за да може по-ясно да се осмисли проекцираната от него общност – общество на незнание и анимализъм. С оглед на избраното поле на изследване, в обосновката и в заключителните изводи ще има позовавания най-вече на научни трудове, теоретизиращи темата за паметта – текстове на Ян Асман и Морис Халбвакс.

Методология на изследването

Интердисциплинарният характер на изследването предполага комплексен подход на работа, включващ разнообразни методи на изследване, сред които анализ и интерпретация на художественото произведение.

Изложение

В романовата трилогия („Районът Синистра“, „Посещението на архиепископа“, „Птиците на Верховина“) на унгарския прозаик Адам Бодор се сблъскваме с интересен парадокс. Книгите му не изключват възможността да бъдат четени напълно самостоятелно, напротив, самите им глави понякога предполагат опита на независимото четене, тъй като непосредствено преди появата им на книжния пазар в крайната им реализация като роман голяма част от съдържанието им бива публикувано в унгарския печат в облика на поредната новела от спрягания за брилянтен новелист Адам Бодор. И въпреки това читателската рецепция е склонна да ги възприема като трилогия, макар и не под знака на общ сюжет. Първото, което прави впечатление, е изборът на място – винаги в непосредствена близост до граница или самото то оградено, но при всички положения със селективен пропускателен режим. Освен това етносът на протагонистите, населяващи това художествено пространство, независимо дали става въпрос за района Синистра, за Богданска долина, или за Яблонска поляна, е неопределим, пъстрата палитра от наименования, липсата на конкретизация относно езиковата им принадлежност, както и оскъдните данни за тях изключително затрудняват опита за идентификация, а това проблематизира изграждането на колективна идентичност, която е необходимо условие за функционирането на паметта¹ [1]. Чрез властови разпоредби, понякога индиректни, се налага вето върху процесите на спомняне и общуване. На прекрачилият границата на района се забранява да разкрива подробности за истинското си име или професия. Тази овластена забрава, освен като следствие от прекъснатата комуникация, може да бъде разглеждана и в контекста на мотива за забравата от приказките, където с прекрачването на някаква граница или навлизането в чуждо пространство се стимулира забравата, героите губят отправната рамка, която поддържа спомена, и той изчезва² [1]. Това довежда до остри дефицити в паметта. Изказванията на Бодоровите герои са сведени до минимум, комуникацията помежду им се осъществява по линията на премълчаванията, изговореното в голяма част от случаите е просто

празни приказки, зад които се крие истинският смисъл на казаното. Разсъжденията дотук очертават рамката на настоящото изследване, в интерес на чиято обзиримост ще разграничим следните подточки в изложението.

1. Книга

В книгата „Птиците на Верховина“ откриваме непрекъснати доказателства за приближаващия край. Ако светът на „Районът Синистра“ ни се е струвал причудлив, то този в последвалите го два романа е подчертано предапокалиптичен. Унищожението дебне отсякъде, тук то е абсолютно ескалирало – героите или умират, или изчезват безследно, подобно на птиците, които са отлетели, защото незнайно кои и незнайно защо са ги прогонили с прътове и пръскалки от гнездата им [2], магазините затварят, влаковите спирки биват изоставени, релсите изчезват, героите, които уплътняват времето си с наглед безсмислени дейности, преустановяват заниманията си, хората напускат домовете си, евангелистското училище вече не функционира, а наличните в библиотеката му книги се озовават в лапите на огъня. Сякаш процесите на изличаване на всяка дияра от човешко присъствие, загатнати в предходните книги, тук се разгръщат с финален размах, в унисон с подзаглавието на книгата – „Версии за последните дни“.

Сред книгите обаче има една особено важна, Книгата на книгите, личната Библия на бригадира Анатоли Коркодуш, началник на бригадата по управление на водите и своеобразен управник на района. Тя е пощадена от огъня. Произходът ѝ е неизяснен, знае се единствено, че е открита от бригадира при пристигането му в района, след като самоволно се нанася в изоставения дом на Червенски и се самопровъзгласява за командващ бригадата по водите и едноличен неин представител. Буквите в нея излъчват сияние³, тя е всепоглъщащо четиво, дотолкова, че четящият загърбва насъщните си нужди. Впоследствие узнаваме и че въпросната книга съдържа рецепти, истории от „мъгливото минало на Верховина“, напътствия за трудни ситуации⁴, както и предсказания за идващия край, когато слънцето не ще залязва нощем, денят няма да бъде следван от нощ, а облаците ще продължат да препускат по небето дори когато на земята няма да остане човек, който да им се дива. Книгата е назовавана или „Готварската книга на Ероним Мокс“, или „Приказките на Ероним Мокс“. Устойчивостта ѝ на фона на възцарилото се разрушение предизвиква нуждата от изясняване на ролята и значението ѝ. В ситуацията на катастрофа и тотална забрава, каквато предапокалиптичният свят на Верховина ни разкрива, тя се превръща

в „свидетелство на забравената и непознаваема идентичност“, при това единствено⁵ [1]. Книгата функционира като нормативен кодекс във Верховина, в някаква степен може да се възприеме и като канон, защото Анатол Коркодуш намира упование и подкрепа в страниците ѝ. Книгата, която би могла да реабилитира колективната памет след свършека, тъй като написаното в нея може да се означи и като своеобразен завет, е необходимата стъпка към формулираната от Асман съотнесеност с миналото (осъществима единствено в случаите, в които то не е напълно изчезнало, а има свидетелства за него), предпоставка за изграждането на така наречената култура на спомена, която от своя страна се свързва с паметта, генерираща общност и „фундираща идентичността на спомнящата си група“⁶ [1].

Освен книгата на Ероним Мокс, узнаваме, че едно време в Яблонска поляна е функционирало и евангелистко училище, което е разполагало с библиотека. Книгите в тази библиотека обаче са заплашени от ужасен край – те ще бъдат изгорени. Никой не дава обяснение защо, читателят се сблъсква с доста противоречива информация и относно състоянието на въпросната библиотека. На едно място се твърди, че един от персонажите, Адам, който има навик да чете унгарски книги на/с госпожица Клара Бурсен, уж заема книги от библиотеката, на друго място пък научаваме, че книгите за изгаряне са струпани в бараката за дърва до обществената баня, книги има и при самата госпожица, и то какви книги – всякакви – хидрография и топография на окръг Марамарош, книги с песни, книги със стихове, книги за растителния или животинския свят, църковни книги. Всички тези книги са надлежно описвани от Лорен Фабрициус, местен евангелистки свещеник, който, откакто са измрели евангелистите, се е преквалифицирал в деловодител. Фабрициус се е нагърбил и със задачата да изгаря книгите. Тенденция в прозата на Бодор е да изпъстря текстовете си с подобни противоречия. В духа на горепосоченото за книгите, които уж ще бъдат унищожени, но въпреки това са надлежно протоколирани, е и твърдението, че във Верховина винаги са живели малко унгарци, в Яблонска поляна пък никак, след тях са останали едва няколко стари книги, пожълтели и с разпадащи се листове⁷, при положение че тези сиротни книги разполагат с цяла библиотека. Този акт на описване (на книги, хора, поточета и извори) е парадоксален на фона на разиграващия се тих апокалипсис. Напомня на списъците с вещи преди заминаване, пародийно-уставен опит за съхраняване на памет, опит, който местната власт принципно саботира точно посредством упражнената от нея забрава, от една страна, изразена в ограниченията, засягащи

комуникацията между персонажите, а от друга – заради наложената им принудителна изолация, защото „свободното пространство е предварително условие за възникване на личностна и индивидуална идентичност. То прави възможни процесите на интеракция и комуникация“⁸ [1]. А паметта се обуславя и укрепва именно в този вид социализационни практики, които успяват да генерират и социална принадлежност, респективно забравата е следствие от прекъсване на общуването.

2. Език

Още в своя пръв роман Адам Бодор успява да ситуира героите си в пространство, чиято граничност предопределя изявеното културно, етническо и езиково разнообразие. Речта им е несъотнесима с конкретен езиков дискурс, тъй като никъде в текста на който и да било от романите му не се уточнява как протича комуникацията между протагонистите – смесица от унгарски, украински, румънски, арменски и русински. Присъщата им или наложена малословност се изразява в спектър от преднамерено мълчание и лаконичност. Имената им също не са достоверен ориентир в това отношение заради интернационалния си характер. Лотман определя случаите на именуване като акт на създаване, прераждане или опит за овладяване на езика. Тези актове на преназоваване са съзнателни – стремеж за регулация от страна на местния говорите⁹. Тази мисъл кореспондира и със сюжета на Бодоровия роман, в който се горят унгарски книги. Действие, което може да се разглежда като следствие на заповед отгоре, макар присъствието на властта във Верховина да не е толкова осезаемо. Жужа Таподи много сполучливо определя подобна форма на власт като вид паноптикум, позовавайки се на концепцията на Мишел Фуко¹⁰. Според Фуко паноптикумът е тип властови модел на регулация, посредством който индивидът възприема принудите на властта, тъй като знанието за принципно упражнената върху му наблюдаемост, макар и без видима декларация за наличието ѝ, го контролира, така че той „става принципът на собственото си подчиняване“¹¹.

В книгата неколккратно е споменато, че броят на населяващите района унгарци винаги е клонял към незначителен, а днес единствените останали от тях реликви – книгите, ще бъдат изгорени. Унгарският език и култура тук са рядкост, регресирали са до някакъв вид екзотичност¹¹ [3]. Всички говорят на някакъв неуточнен общ език, който не е унгарски. Дори един от героите, Адам, нараторът на историята (освен в случаите, когато разказът преминава в третолична

форма), макар да не знае унгарски, чете от заетите от библиотеката книги на друга, също така незнаеща езика – Клара Бурсен, на унгарски [4]: „Госпожицата не разбира унгарски, но пък така поглъща унгарските книги... и сричка не изпуска. Напразно е цялото това нещо, понеже нищичко не разбира, но пък слуша затрогната, с отпуснати клепки. Понякога заедно се опитваме да отгатнем за какво става въпрос в частта, която тъкмо съм прочел. Но хич не ни се удава“¹².

Унгарски поназнайват единствено чужди на тукашната общност заселници. Става въпрос за младежите (Адам, Януски, Радой), които биват изпратени в района с цел превъзпитание от поправителния институт „Монор Гледин“. В хода на историята разбираме, че почти всеки от отдавна заселилите се и новодошлите идва от гореспоменатата институция. Това до голяма степен разколебава валидацията на бинарната опозиция „свой (тукашен, местен) – чужд“. Приходящите рядко се аклиматизират успешно като героя, назован Адам. Повечето от тях изчезват безследно, особено в случая на унгарски говорещите. Случващото се може да се определи като преднамерен акт на заличаване на унгарската култура и език, които се превръщат в изчезващи. Мъртвите езици достигат до съвременниците чрез останалите писмени извори. В така създалата се постановка не ни липсва и такъв, тъй като узнаваме, че книгата на Ероним Мокс е написана именно на унгарски език: Това засилва конотациите с предапокалиптичното – книгата, наред с изразената си многофункционалност, е подчертано памет и пророчество за района. От една страна, текстовете предначертavat случващото се, тематизират края; от друга, тази книга е архивът на Верховина. За първи път в прозаическата трилогия на Бодор е загатната възможност за реконструкция на миналото, поради наличието на паметоносители, в случая – книгата и разказите за него на госпожица Клара Бурсен. От книгата началникът на бригадата по контрол на водите научава за предстоящата си смърт, но и Клара Бурсен също я коментира по време на едно от петъчните си четения на унгарски с Адам. Нима госпожица Бурсен е чела книгата и ако я е чела, то тогава разбира ли я, нали е написана на унгарски, а ако не я разбира, откъде се информира? Изглежда, повече от споменатите знаят унгарски, изглежда, че и тези, за които знаем, че го знаят, знаят повече, отколкото демонстрират, в крайна сметка унгарският език и владенето му приличат на добре пазена тайна. Тайните са знание, а знанието в Бодоровото пространство – затвор не се толерира.

Изложеното дотук до голяма степен очертава три основни извода, на чиято проблематика ще се спрем по-подробно:

1. Изгарянето на книгите е предумишлен опит за лишаване на общността от възможността за трупане на знание. Ако разглеждаме книгата като носител на информация и смисъл, то е обяснимо защо нечетенето и унищожаването на книгите съдействат за разгръщането на безсмислието и незнанието, намерили пряк израз в апатията на героите. Актът на четене и осмисляне на прочетеното е привилегия на властта. Клара Бурсен и Адам просто четат на някакъв „несъществуващ език“¹³, без да вникват в текста и да го разбират. Единствено Анатоли Коркодуш, своеволен командир на бригадата и управник на района, чете осъзнато. В трилогията на Адам Бодор неведнъж попадаме на сцени, в които се подчертава, че незнанието или дори симулацията му са животоспасяващи, защото по този начин се предотвратява възможността за оформянето на колективна идентичност, „която се основава на участието в общото знание и общата памет, което се осъществява чрез говоренето на общ език или по-общо казано: използването на обща система от символи“¹⁴ [1].

2. Изгарянето на книгите може да се възприеме и като опит за изличаване на един език и съответно – за блокиране на общуването, осъществяващо се на този език: „Езикът е най-финият орган на групирането. Той прави възможни онези форми на комуникация, върху които се градят човешките групи“¹⁵ [1]. В текста не се прецизира на какъв език протича общуването между героите (но знаем, че не е унгарски); споменава се, че Клара Бурсен може да чете и на други езици¹⁶. По сходен начин Кони Илафелд („говори объркано най-разни езици, като лудите“), Червения петел („украински, румънски, унгарски или сакски говореше еднакво зле, вероятно не знаеше свястно ни един от езиците, които се говореха по тези места“) и Мустафа Мукерман (който на комплимент, че говори добре местния неуточнен език, отвърща, че изрича само заучени текстове)¹⁷ от „Районът Синистра“ се вписват в *парадигмата на говореното* при Бодор, която би могло да се определи като хроника на неизговореното: „Стоиш си сега тук и не разговаряш с никого. Ако някой почне да те зяпа кой си, какъв си, дори не го забелязваш. Преструваш се, че си никой. Схващаш ли?“¹⁸. Всеки от Бодоровите герои се самозатваря в собствен микрокосмос, лишен и от опората на социума, която нерядко се гради върху комуникацията и принципа на споделяне между членовете на дадено общество. Той самоволно пристъпва към самоунищожението си, освен когато бива заличен от властта. „Разделяй и владей“ е аксиома на управлението, а самоунищожението е предпоставка за заличаване първо на общността, а впоследствие и на индивида и човешкото в общ план. Това се вписва по интересен начин

в логиката на същата тази власт, чиито представители също намират смъртта си тук.

3. Изгарянето на книгите цели и заличаване на миналото, на спомените. Ако книгите функционират като писмен извор, то разказите са съществени за реализиране на устната традиция; но те не могат да бъдат разказани без нуждата да се говори, а във фикционалните гранични пространства на Бодор разговорите са рядкост. Това превръща общността в книгите му в крайно неустойчива група, която не е и единна в процесите на реконструкция на спомените и изграждане на колективна памет. В тезата на Морис Халбвакс за конструирането на индивидуална и колективна памет в социален аспект заляга представата, че колективната и индивидуалната памет са немислими една без друга, тъй като колективът определя спомените на индивида в процесите на комуникация. Индивидуалната памет пък функционира посредством думи и представи, които индивидът заимства от своята среда, докато колективната памет „черпи силата и трайността си от това, че има за носител съвкупност от хора... индивидите са тези, които си спомнят в качеството си на членове на дадена група“¹⁹ [5]. Човек, принадлежейки към конкретна група, се идентифицира с представата, която колективът е изградил за себе си (колективна идентичност), но групата не би могла да продуцира подобен вид представи без предварителна идентификация на съставляващите я, каквато протагонистите в прозата на Бодор, неспособни да се съотнесат с миналото и да възпроизведат спомени, не осъществяват [1]. Нарушен е някакъв изконен порядък на взаимодействие между индивидуално и колективно, който намира отражение в езиково-комуникативните процеси в трилогията. В заключение – езикът на героите му е неконкретизиран, идентичността им е неопределена (в „Районът Синистра“ всеки получава ново име и професия при преминаване на границата, персонажите в „Посещението на архиепископа“ и „Птиците на Верховина“ не разполагат с документи, овакantenото работно място на един с лекота се поема от друг и т.н.), миналото им е заличено, устно декларираното спомняне е забранено, общуването е прекъснато. Забравата се валидира.

Заключение

Творчеството на унгарския автор Адам Бодор не е изследвано през концепциите за паметта на Морис Халбвакс и Ян Асман, залегнали в разработването на настоящия текст. В отделни трудове се разглежда проблематиката около липсата на идентичност у неговите

персонажи, но акцентът винаги бива изместен в алтернативно тълкувателно поле. Това изследване прави опит да очертае основните посоки, в които темата за езика и паметта при Бодор би могла да се впише в досегашната рецепция на книгите му.

Бележки

¹ **Asman**, Ya. *Kulturnata pamet: Pismenost, pamet i politicheska identichnost v rannite visokorazviti kulturi*. Sofia: Planeta 3, 2001.

[**Асман**, Я. Културната памет: Писменост, памет и политическа идентичност в ранните високоразвити култури. София: Планета 3, 2001.]

² Пак там, с. 224.

³ **Bodor**, Á. *Verhovina madarai*. Budapest: Magvető (ebook edition), 2012, p. 45.

⁴ Пак там, с. 66.

⁵ Вж. **Асман**, Я., с. 219.

⁶ Пак там, с. 50.

⁷ Вж. **Bodor**, Á., с. 100.

⁸ Вж. **Асман**, Я., с. 137.

⁹ **Lotman**, Yu. *Tezisy k semioticheskomu izucheniyu kulytury*. <<https://studfiles.net/preview/1805666/page:63/>> (1.08.2021).

[**Лотман**, Ю. Тезиси к семиотическому изучению культуры. <<https://studfiles.net/preview/1805666/page:63/>> (1.08.2021).]

¹⁰ **Tapodi**, Zs. *Liminality and Border Crossing in Ádám Bodor's Novels*. P. 5. <https://www.researchgate.net/publication/320000260_Liminality_and_Border_Crossing_in_Adam_Bodor's_Novels> (07.2021).

¹¹ **Fuko**, M. *Iz „Panoptizmat“ („Nadzor i nakazanie. Razhdaneto na zatvora)*.

<<https://liternet.bg/publish1/mfuko/pan.htm>> (07.2021)

[**Фуко**, М. Из „Паноптизмът“ („Надзор и наказание. Раждането на затвора“).]

¹² **Bodor**, Á. *Verhovina madarai*. Budapest: Magvető (ebook edition), 2012, p. 19.

¹³ Пак там, с. 79, с. 91.

¹⁴ Вж. **Асман**, Я., с. 139.

¹⁵ Пак там, с. 139.

¹⁶ Вж. **Bodor**, Á., с. 117.

¹⁷ **Bodor**, A. *Rayonat Sinistra*. Sofia: Izdatelsko atelie A^b, 2000, с. 7, 50, 90.

[**Бодор**, А. Районът Синистра. София: Издателско ателие А^b, 2000.]

¹⁸ Вж. **Bodor**, Á. *Verhovina madarai*, p. 6.

¹⁹ **Halbvaks**, M. *Kolektivnata pamet*. Sofia: Kritika i humanizam, 1996, с. 63.

[**Халбвакс**, М. Колективната памет. София: Критика и хуманизъм, 1996, с. 63.]

References/Литература

1. **Asman**, Ya. *Kulturnata pamet: Pismenost, pamet i politicheska identichnost v rannite visokorazviti kulturi*. Sofia: Planeta 3, 2001.

[**Асман**, Я. Културната памет: Писменост, памет и политическа идентичност в ранните високоразвити култури. София: Планета 3, 2001.]

2. **Bodor**, Á. *Verhovina madarai*. Budapest: Magvető (ebook edition), 2012.

3. **Lóránt**, K. *Örök vég (Bodor Ádám Verhovina madarai)*. – In: *Alföld*, 63 (12), Debrecen, 2012, pp. 121 – 124.

4. **Bazsányi**, S. Madártalanul. – In: *Holmi*, 24(2), Budapest, 2012, pp. 245 – 249.
5. **Halbvaks**, M. Kolektivnata pamet. Sofia: Kritika i humanizam, 1996.
[Халбвакс, М. Колективната памет. София: Критика и хуманизъм, 1996.]

За автора

Моника Гълъбова е асистент по унгарски език и литература в Софийски университет „Св. Климент Охридски“. Превежда художествена литература от унгарски език.

За контакт с автора: monikagalabova@yahoo.com

**BOOK AND LANGUAGE IN A PRE-APOCALYPTIC
WORLD. THE DRAMA OF WORD AND MEMORY
IN THE PROSE OF HUNGARIAN AUTHOR ÁDÁM BODOR**

Monika Galabova

Sofia University "St. Kliment Ohridski"

Abstract: This paper analyzes the figure of the book in the Hungarian novel "The Birds of Verhovina" by Ádám Bodor. The intentional destruction of the books in his story is a process that accompanies the erasure of a specific linguistic and cultural community, respectively helps obliterating memory and affirms the tendency of widespread oblivion among its protagonists.

Keywords: book, language, memory, power, space.

About the author

Monika Galabova is an assistant at Sofia University "St. Kliment Ohridski", Department of Hungarian Studies. She is a literary translator from Hungarian into Bulgarian and vice-versa.

To contact the author: monikagalabova@yahoo.com